

УДК 323.28:398

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2\(74\)-11](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2024-2(74)-11)

Леся РУДА

кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та філософії, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, rudalessyaandr@gmail.com, ruda@kpnpu.edu.ua
ORCID: 0000-0001-5008-2751

ПОЛІТИКА ЕТНІЧНОГО ЕКСТРЕМІЗМУ ЯК ПРОЯВ ПОЛІТИЧНОГО ТЕРОРИЗМУ

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується збільшенням проявів терористичної діяльності, етнічної нетерпимості та протистояння держав за основні сфери впливу. Поряд з соціально-економічним впливом держав та організацій, в окремих регіонах збільшується значення культурного, ідеологічного, релігійного й етнічного впливу на населення, що проживає на цих регіонах чи в державах. Такий вплив досить часто нехтує державними та міжнародними законами, мораллю, уставленими звичаями, що веде до нівелювання основних громадянських свобод і руйнування демократичного устрою.

Екстремізм, у всіх його проявах, стає все більш небезпечним соціальним явищем, корінням якого є застарілі суспільні відносини, демонстративний правовий нігілізм еліт, нехтування досягненнями цивілізації, зноблення широким мас населення, провокаційні дії спецслужб тощо. Етнічний екстремізм виражається в діях, спрямованих на повне знищення національних, етнічних, расових або релігійних груп всередині держави та їх перетворення в «єдиний народ», що, в свою чергу, є вираженням геноцидом.

Етнічний екстремізм проявляється в міждержавних та міжнаціональних відносинах на регіональному та локальному рівнях, а також є ефективним засобом політичного маніпулювання на міждержавному і міжнаціональному рівнях. Одним з проявів штучного загострення екстремістських настроїв в середині держави по відношенню до громадян іншої держави чи національної групи є політичний тероризм. Прояви політичного тероризму в середині держави є способом підризу існуючої політичної системи та дискредитації державної влади. Для подолання протиріч всередині багатонаціональних держав урядами створюються умови для об'єднання на основі спільних політичних, релігійних, культурних, світоглядних чи інших цінностей. Проте, така національна політика об'єднання мультинаціональної держави в єдиний народ сама носить ознаки політичного тероризму по відношенню як до своїх громадян, так і до держав-сусідів.

Ключові слова: етнічний екстремізм, ксенофобія, народ, етнос, політичний тероризм, багатонаціональна держава.

Lesia Ruda. THE POLICY OF ETHNIC EXTREMISM AS A MANIFESTATION OF POLITICAL TERRORISM

The end of the 20th – the beginning of the 21st century is characterized by an increase in manifestations of terrorist activity, ethnic intolerance, and the confrontation of states over the main spheres of influence. Along with the socio-economic influence of states and organizations, the importance of cultural, ideological, religious and ethnic influence on the population living in these regions or states is increasing in certain regions. Such a flow quite often neglects state and international laws, morality, established customs, which leads to the leveling of basic civil liberties and the destruction of the democratic system.

Extremism, in all its manifestations, is becoming an increasingly dangerous social phenomenon, the roots of which are outdated social relations, demonstrative legal nihilism of elites, neglect of the achievements of civilization, oppression of the broad masses of the population, provocative actions of special services, etc. Ethnic extremism is expressed in actions aimed at the complete destruction of national, ethnic, racial or religious groups within the state and their transformation into a «single people», which, in turn, is a pronounced genocide.

Ethnic extremism manifests itself in interstate and international relations at the regional and local levels, and is also an effective means of political manipulation at the interstate and international levels. Political terrorism is one of the manifestations of artificial aggravation of extremist sentiments in the middle of the state in relation to citizens of another state or national group. Manifestations of political terrorism in the middle of the state are a way of undermining the existing political system and discrediting state power. To overcome contradictions within multinational states, governments create conditions for unification based on common political, religious, cultural, worldview or other values. However, such a national policy of uniting a multinational state into a single nation bears the signs of political terrorism in relation to both its citizens and neighboring states.

Key words: ethnic extremism, xenophobia, people, ethnos, political terrorism, multinational state.

Постановка проблеми. Активізація екстремістської та терористичної діяльності в ХХІ ст. зумовлює поглиблене вивчення проблеми етнічного екстремізму і політичного тероризму. В той час, як екстремізм набуває глобального масштабу, все складніше зна-

йти державу, в якій не було б його проявів. Політично вмотивовані прояви насильства, що ґрунтуються на соціальній, культурній, релігійній та етнічній ненависті, хоча й відомі людству здавна, стали не лише відображенням суспільних настроїв, а й проявом впливу

на суспільство шляхом маніпуляційних дій з боку державних посадовців чи груп впливу. Зважаючи на методи реалізації, форми та способи прояву, а також канали поширення екстремістських ідей в XXI ст. все частіше прояви етнічного екстремізму розглядають з позиції політичного тероризму, що проявляється як вплив окремих груп на державні органи, так і дії зі сторони державних органів по відношенню до власних громадян чи громадян сусідніх держав.

Аналіз досліджень і публікацій. З огляду на об'єкт дослідження автором було проаналізовано наукові доробки, які розкривають суть політичного тероризму та його взаємозв'язок з етнічним екстремізмом. Зокрема, теролог Лі Джарвіс розглядаючи еволюцію дослідження тероризму виділяє три основних етапи його теоретичного обґрунтування, та зазначає, що в майбутньому тероризм слід досліджувати не з позиції його зовнішніх проявів, а через аналіз його першопричин та концептуальних, емпіричних і методологічних особливостей; вітчизняні науковці Володимир Ткач і Володимир Канцір аналізують політичний тероризм як різновид сучасного міжнародного тероризму та розглядають його як віддзеркалення кризових тенденцій в середині держави, що носить пряму загрозу національній безпеці; Алла Гринчак розглядає тероризм, расизм, екстремізм і ксенофобію як один з проявів радикального націоналізму як всередині держави, так і за її межами; Микола Козирев досліджує психологічні аспекти сучасного політичного тероризму; Незважаючи на різноманіття поглядів та підходів до дослідження етнічного екстремізму і політичного тероризму, в сучасних умовах дослідження цих процесів залишається актуальним для науковців різних галузей.

Метою статті є аналіз політичного тероризму з позиції екстремістської діяльності терористичних груп та державної політики по відношенню до населення цих держав.

Виклад основного матеріалу. Посилення уваги до екстремізму та його теоретичного осмислення в сучасних умовах зумовлене, перш за все, реалізацією екстремістської практики, а також тим фактом, що екстремізм набуває глобального характеру і може розглядатися як нова глобальна проблема, небезпечна для світової спільноти.

Якщо дистанціюватися від сучасних проявів політично вмотивованого насильства, то слід відмітити, що екстремізм існує з давніх часів, ще коли влада над іншими почала приносити певні матеріальні вигоди, а, отже, перетворилася в прояв ворожнечі осіб, які

прагнули досягти заповітних цілей по відношенню до своїх опонентів. Мета виправдовувала засоби, а, отже, надавала можливості використовувати найжорстокіші методи, включаючи винищення, публічне насильство, вбивства, тероризм по відношенню до опонентів та ігнорування моральних бар'єрів, традицій, кодексів поведінки тощо.

Екстремізм можна розглядати як політичний акт, який ґрунтується на збільшенні впливу на населення чи його суспільну групу. Цей вплив не обмежується використанням таких засобів впливу як фізичне насильство, моральний примус, економічний тиск тощо. В основі політичного екстремізму лежить ідеологія, яка може бути представлена націоналізмом, комунізмом чи войовничими релігійними вченнями [7].

Етнічний екстремізм ґрунтується на ненависті до певної раси, етнічної групи, народу, представників «чужої» релігії чи іноземців, а тому досить часто його ототожнюють з ксенофобією. Наслідком ксенофобії є етнічна дискримінація, яка проявляється у відмові від надання рівного доступу до соціальних, політичних чи економічних прав окремим групам населення чи спільнотам держави. Проявом ксенофобії також є переслідування громадян на основі їх етнічного походження, світогляду чи соціального фактору. Етнічний екстремізм часто ототожнюють із шовінізмом – екстремістською формою свідомості, параноїдальним світоглядом, що іноді проявляється у гіпертрофованих формах [4].

Існують різні причини виникнення екстремізму, але, в переважній більшості випадків, основною причиною виступає соціальна дезінтеграція громадян. Майнове розшарування населення призводить до того, що суспільство перестає функціонувати як цілісний організм, об'єднаний спільними цілями, ідеями та цінностями. Відповідно, зростає соціальна напруга, з'являються групи, які прагнуть змінити усталений порядок, у тому числі й насильницькими діями. Звідси впливає й зростання чисельності екстремістських груп, в які входять громадяни, що не можуть адаптуватися до нових умов життя (молодь без освіти та гідного рівня життя, безробітні, колишні в'язні). Крім того, певні форми екстремізму мають історичне коріння та проявляються в менталітеті одних народів по відношенню до інших. Основним джерелом екстремізму є загальна системна криза командно-адміністративного управління державою, а криза в системі міжнародних відносин 1990-х рр. лише поглибила ці процеси [9].

Прагнення держав, що мають загрозу виникнення чи посилення екстремістських рухів, до проведення фундаментальних реформ, реалізація яких передбачає вибір варіантів і, найголовніше, джерел їх фінансування, призводить до різкого зниження рівня життя більшої частини населення, різкого соціального розшарування, несправедливого і злочинного перерозподілу державної та приватної власності, падіння промислового і сільськогосподарського виробництва, науково-інтелектуального та військового потенціалу держави.

В основному екстремістські погляди притаманні молоді з малозабезпечених сімей, які об'єднуються за територіальним принципом та мають чисельність від 7 до 15 осіб. Найчастіше ці групи здійснюють напади на представників інших національностей, які проживали поруч з ними, а також дрібне хуліганство та вандалізм [3, с. 46–50].

Екстремізм, як соціальне явище, носить стихійний характер і часто проявляється в протестах, ненависті, втраті впевненості в непорушності існуючого порядку. Саме тому, для подолання екстремістських рухів законодавчо приймаються постанови та акти, що де-юре закріплюють рівність прав всіх національно-етнічних громадян. Поруч з цим продовжується маніпулювання проблемою етнічної рівності під час виборчих кампаній різних рівнів. Пропагування явища мультинаціоналізму в окремих державах сприяє привласненню кращих надбань корінних народів окремих регіонів та насадження цінностей титульної нації, неприбутанних окремим народам [5].

Законодавче визнання єдності всіх народів в складі однієї держави призводить до трансформації етнічного екстремізму з внутрішньодержавного (націленого на представників інших етносів в межах певної держави) на зовнішньодержавний (націленого на громадян всіх інших держав). Дане явище не сприяє подоланню етнічного екстремізму, адже він продовжує розвиватися і закріплюватися в нормативних документах окремих регіонів чи державних структур, а, натомість, сприяє трансформуванню в політичний тероризм [11].

Поява політичного тероризму стала законодавчою основою розвитку міжнародних відносин та глобалізаційних процесів. Глобальний характер політичного тероризму проявляється в характері розміщення терористичних угруповань; співпрацею терористичних угруповань, яким притаманні різні ідеологічні, політичні чи фінансові харак-

теристики; співпрацею різних регіональних терористичних угруповань; національними, регіональними та глобальними заходами протидії тероризму та етнічного екстремізму тощо. Проте, незважаючи на значне поширення терористичних угруповань, обговорення цього питання на зустрічах на найвищому державному рівні та в ЗМІ, дискусії відносно визначення та характеру тероризму не зменшуються. Також продовжуються дебати відносно визначення та характеру політичного тероризму [8].

Хрестоматійним є визначення, яке дав в кінці 1980-х р.р. теролог Г. Вардлоу: «...політичний тероризм – це застосування або загроза застосування насильства з боку особи або групи осіб, що діють як на підтримку, так і проти існуючої влади, коли подібна акція спрямована на створення атмосфери крайнього занепокоєння і/або створення залякувального впливу на відповідну групу населення («мішень»), яка чисельно перевищує кількість безпосередніх жертв (тобто осіб, які постраждали в терористичній акції), з метою примусу цієї групи піти на відповідні поступки політичним вимогам, що висуваються терористами» [2, р. 16].

На жаль, в межах політичного аналізу політичний тероризм досліджується мало, чому заважає складність його визначення та постійна трансформація відповідно до викликів часу; існуючі дослідження спираються на наукові доробки соціології, конфліктології, права, економіки тощо, що дає змогу краще зрозуміти механізми його реалізації, проте і ускладнити його визначення, яке характеризується кожною наукою індивідуально [1]; часто ототожнення категорії «політичний тероризм» з явищами екстремізму, партизанської боротьби, диверсії та виступами проти існуючої влади [10].

Відсутність чіткого визначення політичного тероризму та чітких критеріїв ідентифікації суспільно небезпечних акцій, свідчить про те, що важливо розрізняти політичний тероризм, здійснений групами, проти держави та політичний тероризм, здійснений під протекторатом держави по відношенню до народів і держав.

Для політичного тероризму є характерним досягнення поставлених цілей силовими методами. Силовий вплив на об'єкти терористичних дій змушують останніх йти на поступки, підкорятися продиктованим терористами умовам, що потенційно може вплинути на існуючий соціально-політичний устрій. Силовий вплив, як правило, здійснюється поєднанням різних методів: партизан-

ська війна, демонстрації, підривна діяльність проти існуючих інституцій чи маніпулювання свідомістю. Маніпулювання свідомістю проявляється в пропаганді існуючої державної системи та виправданні насилля влади над суспільством. Така пропаганда пронизана алегоричним змістом, що виховує в суспільстві покору до існуючої системи та не сприйняття політичного тероризму як негативного явища.

У сфері міжнародних відносин політичний тероризм проявляється як засіб терористичної боротьби, що використовується в етнічних і релігійних конфліктах, збройних конфліктах, терористичних актах проти некорінного населення, представників інших етнічних або релігійних груп. Для посилення впливу на суспільство влада використовує міжнаціональні чи міжконфесійні суперечки національних чи релігійних меншин під гаслами захисту віри, етнічних меншин чи соціальних груп, як всередині держави, так і за її межами. Це породжує ворожнечу і ненависть між країнами, народами та посилює емігрантські настрої серед населення [6].

Грунтуючись на економічних методах впливу на населення, таких як фінансове зубожіння окремих районів чи верств населення, та посилення пропагандистських ідей, формує штучне розділення суспільства на «вічних керуючих» (владу) та «підлеглих» (населення). Вічно керуючі – це представники державного апарату різного рівня, які, не зважаючи на події в державі, постійно перебувають при вагомих посадах, і які використовують закон у власних інтересах. Підлеглі, натомість, – це все інше населення, яке через дії влади не має змоги змінити існуючу в державі систему, або під впливом пропагандистських та маніпулятивних дій, що є більш імовірним, не вбачають у діях влади складової злочину. Суспільство «підлеглих» трансформує ставлення держави до населення не лише в політичній, а й соціально-побутовій сфері, породжуючи насильницькі дії в родині чи локальній соціальній групі та виправдовуючи їх звичними «моральними» нормами.

Використання національних ідей для провадження терористичних дій, як всередині так і за межами держави, керівництво окремих держав поєднує з низкою виправдувальних маніпуляцій своїм діям, зокрема, завдяки сус-

пільному маніпулюванню свідомістю етнічних груп за допомогою штучно створених конфліктних ситуацій. Акцентування влади на історичному корінні, ксенофобії поєднується з відображенням сучасних дискримінаційних чи агресивних настроїв окремих етнічних груп по відношенню до інших. Зазвичай, такі настрої відображаються завдяки ЗМІ та спрямовані на психологічне маніпулювання свідомістю громадян для виправдання застосування сили з метою вирішення даних ситуацій. Також відбувається політичне маніпулювання громадською свідомістю за допомогою легітимізації своїх дій проти певних народів, що проявляється в поступовому законодавчому виправданні переваг одного народу перед іншими.

Заперечення на законодавчому рівні можливості незалежності окремих народів, які входять до складу титульної нації, та прирівнювання націоналістичних прагнень до сепаратизму, легітимізує терористичні дії окремих держав проти народів, які прагнуть до національного самовизначення, що відбувається під гаслом збереження політичної, економічної, соціальної й територіальної цілісності держави. Законодавче затвердження єдності всіх народів, що входять до складу багатонаціональних держав, в свою чергу, легітимізує використання збройної сили для придушення сепаратистських дій як всередині держави, так і виправдовує використання збройних дій за кордоном, для захисту народів, що є елементом титульної нації держави-агресора.

Висновки. Отже, якщо політика етнічного екстремізму передбачає формування ненависті до представників інших народів, етносів чи національностей, то в умовах багатонаціональних держави, вона розглядається як політика викорінення національних особливостей представників різних етносів і формування «єдиної штучної титульної нації» як утворення, що акумулює надбання всіх народів, які входять до складу такої держави. Дані процеси, які направлені на насадження ідей «єдиної нації» та зменшення ролі етнічних груп в політичному, соціальному чи економічному управлінні на регіональному чи загальнодержавному рівні є законодавчо унормованими і носять ознаки політичного тероризму держави до етнічних груп всередині самої держави, а також по відношенню до держав-сусідів.

Література:

1. Jarvis L. Three waves of critical terrorism studies: agenda-setting, elaboration, problematisation. *Critical Studies on Terrorism*. 2024. P. 1–25. DOI: <https://doi.org/10.1080/17539153.2024.2356918>
2. Wardlaw G. *Political Terrorism: Theory, tactics, and counter measures*. N.Y. : Cambridge University Press, 1989. 248 p.

3. Гринчак А. А. Протидія расизму, ксенофобії та екстремізму : навчальний посібник. Харків : 2018. 248 с.
4. Козирев М. П. Психологічні аспекти політичного тероризму. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2018. Випуск 1. С. 52–62. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1061/1/2018-1-08.pdf>
5. Кононенко Н. В. Генеза політичного класу Російської Федерації як варіант розв'язання проблеми політичної суб'єктності на пострадянському просторі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. № 1. 2010. С. 135–148.
6. Лікарчук Д. С. Політичний тероризм: форми прояву. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти, Вип. 6. 2020. С. 32–43. DOI: <https://doi.org/10.31866/2616-745x.6.2020.218770>
7. Лук'янюк С. В. Поняття та сутність екстремізму. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2021. С. 230–233 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/57>
8. Малахов Г. Б. Правове забезпечення протидії екстремізму. *Інформація і право*. № 1 (48). 2024. С. 180–187. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.1\(48\).300809](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.1(48).300809)
9. Ткач В. Політичний тероризм як вид сучасного тероризму. *Український науковий журнал. Освіта регіону: політологія, психологія, комунікація*. 2012. № 1. С. 160–163.
10. Фуркало В. С., Фуркало В. І. Сучасний тероризм: філософія, ідеологія та форми прояву. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2021. № 4. С. 124–130. DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.4.16>
11. Яковець О. До проблеми співвідношення понять «екстремізм» і «тероризм». *Організаційно-управлінське та економіко-правове забезпечення діяльності Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ): Матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф., м. Черкаси, 11 березня 2022 р. Черкаси : ЧПБ ім. Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. С. 191–93*